

УДК 821. 161.3.09

Віражы і вітражы вечнасці

В.К. ШЫНКАРЭНКА

У артыкуле прадстаўлены мастацкія дасягненні асобных пісьменнікаў Рэчыцкага рэгіёну. На прыкладзе шматжанравай творчасці В. Коўтун аўтарам разглядаюцца найбольш характэрныя асаблівасці яе паэзіі і гісторыка-біяграфічных раманаў. У прыватнасці, падкрэсліваецца важная роля ў паэтычнай сістэме пісьменніцы вобразаў гістарычнай асобы і народа ў цэлым, сцвярджэння ідэі самасвядомасці і маральна-духоўнага быцця нацыі, прысутнасці вечнасці ў паўсядзённасці.

Ключавыя словы: творчая індывідуальнасць, мастацкая разнастайнасць, гістарычная асоба, матыў памяці, актуальнае, вечнае.

The paper presents the achievements of individual writers of the Rechitsa region. On the example of multi-genre creative works by V. Kovtun the author considers the most characteristic features of her poetry and historical and biographical novels. In particular, the article highlights the importance of the poetic system of images of the individual and the nation as a whole, the idea of self-assertion and the moral and spiritual life of the nation, the presence of eternity in everyday life.

Keywords: creative individuality, artistic diversity, historical personality, style memory, actual, eternal.

Ёсць на геаграфічнай мапе Беларусі незвычайныя радовішчы, якія сілкуюцца духам мастацкага слова, выпраменьваюць праз яго дзівоснае святло паэтычнай узрушанасці, клопат за людзей і родныя мясціны, гарачы напал грамадзянскай неабыхавасці і хвалючую непайторнасць сваіх творцаў. Апроч Віленскага і Мядзельскага краю, Ушаччыны і Случчыны, Хойнікшчыны і Добрушчыны, іншых рэгіёнаў Беларусі, да іх можна далучыць і багатую на таленты прастору Рэчыцкага раёна Гомельшчыны.

Варта адзначыць, што з многіх выключных прадстаўнікоў гэтага краю выразным творчым і літаратуразнаўчым пачаткам вылучаюцца шматгранны ў сваіх інтарэсах М. Доўнар-Запольскі (1867–1934), публіцыст, літаратурны і тэатральны крытык, даследчык украінска-беларускіх сувязей, пісьменнік С. Палуян (1890–1910), вучоны-геолаг, паэт, навіліст, драматург М. Грамыка (1885–1969) і інш. Пазней у галіне мастацкай навелістыкі і эпасу, крытыкі і літаратуразнаўства выдатна заявіць пра сябе І. Навуменка (16.02.1925–17.12.2006). Пры суб'ектыўна-лірычнай, празрыстай манеры пісьма яго творам уласцівы антываенны пафас, сцвярджэнне гуманістычных ідэалаў, сапраўдных агульначалавечых каштоўнасцей, стваральнага пачатку жыцця, непайторнага характа акаляючага свету. Дакументальна-мастацкім пачаткам вылучаецца напісанае праяікам, публіцыстам, грамадскім дзеячам, лаўрэатам шматлікіх рэспубліканскіх і міжнародных прэмій, ініцыятарам правядзення Усебеларускага фестывалю народнага гумару ў Аўцюках У. Ліпскага (нар. 06.05.1940). Надзвычай багатая тутэйшая зямля паэтычнымі талентамі.

Але хацелася б больш дэталева спыніцца на творчых здабытках яшчэ адной прадстаўніцы літаратуры Рэчыцкага рэгіёну – пісьменніцы, фалькларыста, літаратуразнаўцы, кандыдата філалагічных навук, члена Саюза пісьменнікаў Беларусі і Украіны, шматгадовага старшыні Усебеларускага жаночага фонда Святой Еўфрасінні Полацкай – В. Коўтун (06.04.1946–30.04.2011). Нарадзілася Валянціна Міхайлаўна ў в. Дземяхі Рэчыцкага раёна ў сям'і настаўніка. Праз некаторы час бацькоў пераводзяць на працу ў Пінскі раён. Да сёмага класа будучая пісьменніца вучыцца ў в. Сушыцы, потым у Малоткавічах. Пасля школы (1963) працавала піянерважатай у Паршавіцкай (цяпер Бярозаўскай) школе на Брэстчыне. У 1964 г. паступіла на філалагічны факультэт Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. Франка. З чацвёртага курса перавялася на рускае аддзяленне філфака ў Беларускай дзяржаўнай ўніверсітэт імя У.І. Леніна, які скончыла ў 1969 г. Два гады настаўнічала ў Варнянскай СШ Астравецкага раёна Гродзенскай вобласці. Затым пераязджае ў Мінск, дзе займае пасады літкансультанта “Сельскай газеты” (1970–1976), супрацоўніка і рэдактара аддзела крытыкі і літаратуразнаўст-

ва часопіса “Полымя” (1976–1979). Пасля аспірантуры пры БДУ (завочная форма навучання) у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора АН БССР абараніла кандыдацкую дысертацыю па тэме “Паэтычная структура беларускай пазаабрадавай песні пра каханне” (1979). З 1982 г. загадвала рэдакцыяй літаратуры для дзяцей у выдавецтве “Юнацтва”. У 1990 г. вярнулася ў “Полымя” на пасаду загадчыка аддзела прозы.

Першыя вершы В. Коўтун у перакладзе на ўкраінскую мову былі надрукаваны ў газеце “Ленінська молодь” (Львоў, 1966). Пазней з’явіліся публікацыі ў “Чырвонай змене”, тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”. Першая кніга “Каляровыя вёслы” выйшла ў 1971 г. Потым убачылі свет зборнікі “На ўзлёце дня” (1977), “На зломе маланкі” (1979), “Метраном” (1985; 1986 – Літаратурная прэмія імя А. Куляшова), “Лісты да цябе” (1988), кнігі паэзіі “Свяча любові” (2006), “Малітва да Калымы” (2009) за аўтарствам Лесі Беларускай і ўжо пасля смерці – “Выбранае” (2011).

В. Коўтун плённа займалася даследаваннем нацыянальнай фальклорнай спадчыны. Выдала кнігі “Святло народнага слова: паэтычны лад беларускай народнай песні” (1984), “Крыніца паэзіі: на шляхах эпізацы” (1987). На яе творчым рахунку шмат перакладаў. Памайстэрску тонка пісьменніцы ўдалося перадаць гучанне твораў выдатных украінскіх паэтаў Б. Алейніка, Л. Кастэнка, Р. Лубкіўскага, Н. Смаляна і інш. Сярод мастацкіх здабыткаў Валянціны Міхайлаўны і зборнікі вершаў для дзяцей “Мы робім Казку” (1983), “Вясёлы засад” (1986).

Лірычная гераіня В. Коўтун не баіцца свайго зямнога прызначэння, штодзённых побытавых цяжкасцей, аднолькава балючых выпрабаванняў як праз адсутнасць ўзаемнасці ў пачуццях, так і надзвычайнай моцы – даўжэй за адведзены век – каханне, калі Яе “царскае «эго» распята” на Яго, “з хрыпатцою, імя”, калі немагчыма ні думаць, ні жыць без люблага (“***На сустрэчу запальваем свечку...”, “Было табою ўсё”, “Лірыка споведзі”, “***Сівых анёлаў стомленае вечна”, “Здаецца, ўсё ўмясцілі зоры ў долю...”, “Жыву, каб боль свой перажыць...”). Гераіня здольная і гатовая справіцца з усімі складанасцямі і пакутамі, бо ўвасабляе сабою прыродную жыццядайнасць і адначасова духоўную акрыленасць, боскі пачатак. У вершы “***Нас выбірайце ў лідэры, мужчыны!” яна ўсклікае:

А я – жанчына, і ўжо тым прыгожая.

А я – пакутніца, дачка дабра ў вяках.

Невыпадкова на іконе –

Маці Божая,

Як Бессмяротнасць

З Дзіцем на руках [1, с. 146].

Аднолькава пэўная жанчына ў выбары адзіна магчымага для сябе творчага спраўджвання. Па-першае, таму, што мастацкі дар ні ў кога не пытае дазволу на гэта, ён сам выбірае. Па-другое, паэзія не мае зямнога вымярэння. Яна заўжды большая за асобнае сэрца ці музычны інструмент і ў адзін момант скарае абранніка “бяссмерцем неба, беспрасвеццем дна” (“***Гудуць, як сны, вячэрнія званы...”, “Амаль жартам”, “Замова ветру”, “Еўдакіі Лось”). Пакліканым ёю застаецца толькі быць верным Слову, служыць яму “прамудра, / праведна і смела” (“Трыпціх да паэтэс”).

Многія творы В. Коўтун пабудаваны на фальклорных сюжэтах, пераклікаюцца з народнай паэзіяй вобразным светам, структурнымі прыёмамі, выяўленчымі сродкамі. Іншы раз у мастацкую тканіну яе вершаў, балад і паэм уводзяцца вуснапаэтычныя песенныя і казачна-легендарныя тэксты, ажываюць іх асобныя матывы. Менавіта за жанчынай пакідае пісьменніца права на захаванне шматвекавых народных традыцый, памяці продкаў як найпершай умовы самабытнасці і далейшага плённага росквіту нацыі (“Трыпціх з пеўнямі”, “Балада палескай песні”, “Жанчыны ткуць”, “Казачніца”, “Ясельда”, “Рачны млын” і інш.).

Душа лірычнай гераіні В. Коўтун заўжды чуйная для хараства, тонка адчувае гукі і цішыню, музыку і фарбы ўсіх праяў навакольнай прыроды (“***Зацвітаюць сосны, зацвітаюць...”, “Крыніца”, “Рутвіца”, “Красавік”, “Ліпень” і інш.). Пры гэтым сузіранне яе прыгажосці і таямнічасці дазваляе асобе паэтэсы наблізіцца да адкрыцця сусвету, зразумець сут-

насць існага, спасцігнуць сэнс сапраўдных каштоўнасцей. Як, да прыкладу, у вершы “***Калі зноў па плячы...”: “Немагчыма не жыць, / адхварэўшы пакутным сумленнем, // Памяняўшы ўсе цэннікі / на перапёлчыны гнёзды і лес...” [1, с. 23].

Але часцей за ўсё гераіня пісьменніцы – дзейная асоба з выразнай грамадзянскай пазіцыяй, прадаўжальніца вялікіх спраў і высокіх духоўных ідэалаў славытых папярэднікаў. Разам з ранейшымі метафарычнасцю і камернасцю іх паўнаважнасць сэнсава-эмацыянальнае асэнсаванне патрабуе ад аўтара ўзмацнення драматычнага гучання, звароту да адпаведных жанравых разнавіднасцей паэзіі: дзённікаў жыцця, літаратурных партрэтаў, лістоў, сюжэтных твораў у выглядзе трыпціхаў, вершаваных цыклаў, балад, перастварэнняў (“Замест рэквіема”, “3 роду Еўфрасінні”, “Балады памяці”, “Малітва да Калымы” і інш.).

В. Коўтун таленавіта сцвердзіла сябе і ў галіне мастацкай і гістарычна-дакументальнай прозы. У 1988 г. выйшаў першы зборнік яе апавяданняў “Калінавая гронка залатая”. Яе пярэ належаць прысвечаная Цётцы дылогія “Крыж міласэрнасці” (1982–1996), паводле якой у 1994 г. на экраны з’явіўся аднайменны мастацкі фільм. З вялікім натхненнем працавала пісьменніца і над раманам-жыццём пра асветніцу і апякунку Беларусі “Пакліканья” (1998–2002), кінараманам “Спасам пакліканья” (2007), драматычнай містэрыяй “Крыж Ігуменні” (2007). Засталіся незавершанымі некаторыя іншыя надзвычай цікавыя задумы пісьменніцы ў эпічных і вершаваных формах.

Па-рознаму знаходзяць творцы свае тэмы, адшукваюць герояў. Гэта могуць быць выпадковыя сустрэчы, часовы інтарэс, раптоўная знаходка або паступовае спасціжэнне неабходнасці звароту да іх асэнсавання. Для В. Коўтун цікавасць да адной з самых яркіх і драматычных асоб айчыннага мастацтва слова – А.С. Пашкевіч (Цёткі) – расцягнулася на многія гады, абумовіўшы сабою задуму і напісанне вялікай колькасці вершаў, паэм “На злome маланкі” (1981), “Суд Алаізы” (1985) і, нарэшце, рамана “Крыж міласэрнасці”. Цяжка сказаць, калі сустрэліся позіркам трагічнага лёсу папярэдніца і наша сучасніца: у школе, пры першым знаёмстве з агніста-маланкавай, што аж апякае, паэзіяй Цёткі, ці пазней, у першыя гады навучання ў Львове, ступаючы сцежкамі Пашкевічанкі і радуючыся сваім першым надрукаваным тут вершам. У мастацтве наогул значная роля належыць падсвядомаму імпульсу, асобнаму імгненню, якое ў адзін момант здольнае высекчы іскру натхнення, запаліць полымем лучнасці, павязі з нядаўна яшчэ аддаленай ад цябе асобай, яе жыццём і справамі.

В. Коўтун уважліва ўглядаецца і як бы нанова перажывае асабліва насычаныя на сацыяльныя змены, паэтычныя зрухі, асабістыя перажыванні пецябургскія гады А. Пашкевіч, самы складаны перыяд з яе жыцця. Але ці былі ў ім лягчэйшыя гады, менш напружаныя, аддадзеныя толькі творчасці? Наўрад, бо жорсткая эпоха дыктавала такія ж неадступныя правілы, часта ператварала літаратуру ў палітычную справу, а ад мастака патрабавала канкрэтных учынкаў, іншы раз поўнай самаахвярнасці дзеля высокай ідэі. Акунаючы чытача ў няспынны вір сацыяльных падзей, раскрываючы дзейнасць самых розных палітычных кірункаў пачатку стагоддзя, В. Коўтун адначасова перадае сам працэс нараджэння мастацкага твора, фіксуе асобныя моманты паэтычнага натхнення на псіхафізіялагічным і эмацыянальным узроўнях, выяўляе ўсе пакуты такога стану.

Вядома, што пранікненне ў чужую біяграфію патрабуе ад аўтара найперш асэнсавання свайго “Я”, непасрэдна залежыць ад яго глыбіні. Гэтак жа залежыць яно і ад ведання эпохі, часу, што фарміруюць, “робяць” тую ці іншую асобу. Менавіта таму біяграфічны жанр амаль заўсёды і гістарычны. Якраз у асэнсаванні творчай, а не ўвогуле жыццёвай, трагедыі Цёткі, у паказе яе асабістых перажыванняў бачыцца нам наватарскі падыход В. Коўтун пры асвятленні драматычнага лёсу хрэстаматычнай пісьменніцы новай беларускай літаратуры. Яе сучасная прадаўжальніца пераканана: “Сконвеку гінуць ад маланак // Найлепшыя з высокіх дрэў” [1, с. 11].

Пры ўсім тым, што В. Коўтун старанна выбудовае канструкцыю абранага ёю жанру, аздабляе яго лістамі, дакументамі (у тым ліку і імітацыямі), канкрэтнымі датамі і асобамі, часцей за ўсё з інтэлектуальна-мастацкага асяроддзя, імкнецца да геаграфічнай дакладнасці, у дадзеным выпадку мы маем справу з узорам так званага баладнага твора. Гераіка-драма-

тычнае гучанне рамана забяспечваецца ўжо самой творчай задумай пісьменніцы. Выяўленне духоўнага свету А. Пашкевіч праз унутраныя маналогі, самарэфлексіі ніколькі не змяняе ў тэксце праблемна-мастацкую ролю дыялогаў. Часта рамана, дзе перадаюцца супярэчлівыя ідэі, погляды, палемічны характар самой эпохі, перарастае ў суцэльную спрэчку. Нястомнымі пошукамі ісціны, здабываннем іскры Праметэя ўсё жыццё займалася Пашкевічанка, перарадзіўшыся бліскавіцаю і ахвяруючы свой прыроджаны лірыка-філасофскі талент, схільнасць да самапаглыбленасці рэвалюцыйнаму і палымянаму вершу-закліку.

В. Коўтун не лічыць за лішняе нагадаць, што людзі, як маланкі, не знікаюць бяследна. Яны абавязкова вяртаюцца на зямлю, да родных хат і робяцца незабыўнымі дзякуючы самаахвярнаму служэнню народу, мастацкай спадчыне, міласэрнасці спраў і духу. Раман “Крыж міласэрнасці”, які з’яўляецца не толькі значным здабыткам творчасці нашай сучасніцы, але і заслугоўвае ўсеагульнага літаратурнага прызнання, дазваляе спадзявацца на ўдзячную памяць нашчадкаў і доўгую прысутнасць у культурнай прасторы беларусаў абедзвюх пісьменніц.

Прысвечаны знакамітай асветніцы Еўфрасінні Полацкай рамана В. Коўтун “Пакліканя” не трымаецца строгіх канонаў жыццеапісальнага жанру. Як і ў “Крыжы міласэрнасці”, і нават у значна большай ступені, у гэтым творы асноўны акцэнт пісьменніцы-даследчыцы засяроджаны на ўзнаўленні ўнутранага свету, перажыванняў і думак галоўнай гераіні. Раман захоўвае толькі знешнюю канву жыцця, пабудаванага на апісанні падарожжа ў Іерусалім і звязанымі з ім нялёгкімі для ўжо немаладой і шчырай верніцы з Полаччыны выпрабаваннямі. У змесце твора шмат малітваў, маналогаў, дыскусій, філасофска-рэлігійных спрэчак князёўны з аднадумцамі і ворагамі, а таксама рэтраспекцый, згадак-вяртанняў Прадславы ў мінулае. Часта ўспаміны, сны, мроі, ранейшыя падарожжы чапляюцца адно за адно, сплятаюцца ў непарыўнае цэлае з тым, каб выхапіць са свядомасці гераіні найбольш важнае і яркае ў яе папярэднім жыцці. Удала прадстаўлена ў рамана карціна з’яўлення паломнікаў у Святой Зямлі, не могуць не хваляваць апісанне нечуванага шторму на Галілеі, працуючыя малітвы Апякункі свайго краю. Мудрасць, пачэрпнутую з жыццёвай і кніжнай навук, чалавечую годнасць “па-нябеснаму светлалікай” манахі ў чорным адэкватна перадае яе адметная знешнасць, спакой вялікіх цёмных вачэй, дар ацяляць цялесна і духоўна хворых, душэўная патрэба падтрымліваць усіх няшчасных.

Псіхалагічна абгрунтаваным у выбары далейшага жыццёвага шляху падаецца эпізод сватання Прадславы за прыгожага залатавалосага смаляніна. І калі гэтую хуткаімгненную радасць перарывае нястрымны палёт здрадніцкай стралы, што скіравана ў самае сэрца найшчаслівейшага княжыча, Прадслава моцна захварэе, адчуе ў душы вялікую і непапраўную страту. Гэта і яе дзівочтва, яе маладосць працінае тая самая страла. Трагізм моманту падкрэсліваецца праз агульнае перажыванне гора яго сведкамі, праз доўгае знаходжанне гераіні паміж жыццём і смерцю. Вяртанне ў гэты свет, пакліканасць у яго для Еўфрасінні неадрыўныя ад жадання спраўджваць волю неба, рабіць больш светлым і высокім зямное жыццё. Таму ёй і патрэбны дар прачытання спакутаваных людскіх сэрцаў, уменне захапляцца непаўторнасцю кожнай навакольнай з’явы, водарам і нават цэнямі жыцця.

Структура твора ўтрымлівае зварот да канкрэтных гістарычных дат, занатаванне іх летапісам, што вядзецца ігуменняй. Гэта тычыцца звестак аб закладанні Спаса-Прэабражэнскага манастыра ў Сяльцы, варажнечы паміж полацкімі князямі Давыдам і Барысам, таемных перамоў з Кіевам дрыгавічан і палянаў, паходзе Мсціслава, далёкім выгнанні крывіцкіх валадароў у Канстанцінопаль, з’яўленні ў Полацку дойлідаў Іаана і Лазара. Мы даведваемся пра канкрэтныя справы Еўфрасінні, звязаныя з будоўляй царквы і манастыра, яе працу ў скрыпторыі і школе, знаёмства з новымі кніжнымі фаліянтамі. Доўгачаканае паломніцтва на Святую Зямлю, гарачае дыханне Галілеі робяць успаміны Еўфрасінні, як і наведванне Кіева-Пячорскіх лаўраў, паездку ў Заслаўль і ацаленне Вольгі, смерць кмета Савы, асабліва яркімі. У немалой ступені – дзякуючы чароўнай сіле прыцягнення зямлі і неба роднай Полаччыны, камянёў і крыжоў рэк Дзвіны, Дняпра, Нямігі. І за кожнай мрояй, думкай, слязой Еўфрасінні праступае шчырае жаданне бачыць крывіцкую і наогул усю зямлю шчаслівымі, лунае мара

пра тое, каб чалавецтва не засталася “без літасці і гаючых дароў”, каб кінутае зерне веры і асветы дало плён.

Відавочна, што гістарычны эпас В. Коўтун, як і многія яе паэтычныя творы, пацвярджае нязменную ўвагу сучаснай літаратуры да выключных асоб нацыі, яе мінулага, неўміручай духоўнай спадчыны. Паводле пераканання самой пісьменніцы, “Усе мы – з роду Еўфрасінні // І ўсе да вечнасці ляцім” [1, с. 105]. Дадзеная выснова яшчэ раз падмацоўвае слушнасць думкі пра тое, што ў кожным сённяшнім дні так або інакш заўсёды прысутнічае сама вечнасць.

Пры ўсёй адрознасці мастацкіх манер, вобразна-паэтычнай сістэмы, моўна-выяўленчых сродкаў створанае пісьменнікамі Рэчыцкага рэгіёну найперш збліжае адна істотная асаблівасць. Гэта – бязмежная любоў да роднага краю і яго гісторыі, каранёў, прыроды і людзей. Менавіта яна выступае гарантам далейшага плёну, першаўмовай жыццядайнай пульсацыі творчага духу і яго абавязковага працягу. І не верыць у гэта немагчыма. Невыпадкова А. Сыс верш “Калі люблю” завершыў словамі:

А хто не верыць, ведайце: Баграм
Пачаў з кажана, скончыў жаўрукамі.
Мы нават і ў нябёсах не згарым,
Птушыны Шлях намацаем нагамі! [2, с. 266].

Літаратура

1. Коўтун, В. Нас выбірайце ў лідэры, мужчыны! / В. Коўтун // Свяча любові : выбраная паэзія. – Мінск : Лімарыус, 2006. – 200 с.
2. Сыс, А. Лён : выбраныя творы / Анатоль Сыс. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 436 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 23.01.13